

BIRUTĖ SPRAUNIENĖ
Vilniaus universitetas

APIBRĖŽTUMO KATEGORIJA IR JOS TYRIMAI LIETUVIŲ KALBOTYROJE

1. Apibrėžtumo kategorijos turinys ir raiška

Apibrėžtumas neatsiejamas nuo kalbiniame bendravime nuolat iškylančio poreikio nurodyti, apie kurį daiktą ar asmenį kalbama. Šis procesas vadinamas referencijos koordinavimu. Kalbose esama įvairių šiam tikslui naudojamų priemonių. Adresantas gali pavartoti tikrinį vardą, taip nurodydamas adresatui pažįstamą asmenį, kurį jis turi omenyje, pvz.:

(1) *Skambinau Jonui, bet jis jau buvo išėjęs.*

Konkrečiame kontekste vienareikšmiškai identifikuoti referentą gali padėti pavartotas asmeninis (*jis* (1) pavyzdyje) ar rodomasis įvardis (*Nesu skaitęs šios knygos*). Svarbu pastebėti, kad bendriniai daiktavardžiai (pvz., *pastatas, stogas*) žymi daiktų tipus, ir tik konkrečiose bendravimo situacijose jie įvardija konkrečius šių tipų atstovus (plg. Holvoet, Tamulionienė 2006, 11; Mikulskas 2006, 33–34), pvz.:

(2) *Pastatas prastos būklės, būtina remontuoti stogą.*

Daiktavardis *pastatas* (2) pavyzdyje turi vieną vienintelį referentą. Tai konkretus pastatas, už kurio priežiūrą kalbėtojas yra atsakingas arba kurį jis įsigijo ar ketina įsigyti, ar dėl kitų priežasčių pasirinko pokalbio tema. Daiktavardžio *stogą* referentas taip pat vienareikšmiškai identifikuojamas kaip minėto pastato stogas, nes daiktavardžiai *pastatas* ir *stogas* yra iš dalies koreferentiški (tarp jų yra visumos ir dalies santykis), be to, mūsų turimos žinios apie pasaulį leidžia manyti, kad kiekvienas tipišką pastatą turi tik vieną stogą.

Apibendrinant galima pasakyti, kad „apibrėžtumo kategorijos *raison d'être* yra komunikacijos akto metu kylančios identifikavimo problemos, o šios kategorijos raiškos vieta, bendrai imant, – diskurso erdvė“ (Mikulskas 2006, 35). Pačią apibrėžtumo sąvoką Mikulskas apibrėžia kaip „kontekstinį (ko)referentiškumą“ (ibid.). Panašią šios sąvokos apibrėžtį pateikia ir Holvoetas bei Tamulionienė: „Šis gebėjimas turėti vieną vienintelį referentą arba būti siejamam su vienu (kad ir įsivaizduojamu) individu, kurį gali atkurti pašnekovas, vadinamas apibrėžtumu“ (Holvoet, Tamulionienė 2006, 11).

Daugelyje kalbų apibrėžtumo raiška yra sugramatinta ir žymima specialiais rodikliais – žymimaisiais ir nežymimaisiais artikeliais, kurie gali būti tiek atskiri žodžiai (ang. *the / a car*), tiek afiksai (da. *bil-en* (automobilis-art.def)). Šiose kalbose artikeliai yra pagrindinė referencijos koordinavimo priemonė. Anot Christoferio Lyonso, „apibrėžtumas yra <...> *semantinio/pragmatinio apibrėžtumo* sugramatinimas [1]“ (Lyons 1999, 278). Jo teigimu, jeigu kalboje nėra formaliosios apibrėžtumo raiškos, tai joje nėra ir apibrėžtumo kategorijos (plg. taip pat Valeckienė 1986, 68). Apibrėžtumo *vs.* neapibrėžtumo rodikliai ir jų vartojimas kalbose labai skiriasi. Pavyzdžiui, airių kalboje tėra tik žymimasis artikkelis, o neapibrėžti vardažodžiai [2] vartojami be artikelio, pvz.: *an board* (ang. 'the table'), *board* (ang. 'a table'). Turkų kalboje, atvirkščiai, pažymimi tik neapibrėžti vardažodžiai, pvz.: *ev* (ang. 'house', 'the house'), *bir ev* (ang. 'a house') (Lyons 1999, 50). Kitose kalbose žymimasis artikkelis yra frazinis klitikas, pagal Vackernagelio dėsnį prisišliejantis prie pirmo savarankiško frazės žodžio, pvz., bulgarų *grad-ăt* (ang. 'the city'), *golemij-at grad* (ang. 'the big city'). Holvoeto ir Tamulionienės teigimu, šis faktas

patvirtina, kad apibrėžtumas laikytinas daiktavardinio junginio kategorija (Holvoet, Tamulionienė 2006, 12, bulgarų kalbos pavyzdys paimtas iš autorių).

Reikia pažymėti, kad santykis tarp apibrėžtumo ir referencijos yra daug sudėtingesnis, nei išdėstyta. Artikelinėse kalbose tiek apibrėžtos, tiek neapibrėžtos formos vardažodžiai gali būti vartojami nereferentiškai. Tokie yra, pvz., predikato pozicijoje esantys vardažodžiai:

(3) *John is a/the victim of his own generosity.*[3]

Predikatiniai vardažodžiai referento neturi, jie tik priskiria sakinio subjektui tam tikrą ypatybę, (3) pavyzdyje – buvimą auka. Anot Chestermano, „apibrėžtumas, tiek formalus, tiek semantinis, yra daugiau nei referencijos dalykas [4]“ (Chesterman 1991, 25).

Istorinė artikelių raida įvairiose kalbose rodo, kad pirminė jų funkcija yra referencijos koordinavimas, vėliau jų vartojimo sfera plečiasi, apimdama vis daugiau kontekstų. Literatūroje šis procesas vadinamas apibrėžiamojo artikelio gyvavimo ciklu (Greenberg 1978, Lyons 1999, 339–340, Hawkins 2004, 84–86). Besirutuliodamas apibrėžtumo rodiklis gali įgyti vis daugiau funkcijų ir prasiskverbti į semantiškai neapibrėžtus vardažodžius. Galiausiai artikelis gali net nustoti žymėti apibrėžtumą ir tapti vardažodžių skaičiaus ir / ar giminės rodikliu (plg. Greenbergo sąvoką *nominality marker*). Jei taip atsitinka, ir kalboje nesusiformuoja naujas apibrėžiamasis artikelis, ji praranda gramatinę apibrėžtumo kategoriją (Lyons 1999, 339–340).

Kaip jau buvo minėta, apibrėžtumas nebūtinai reiškiamas artikeliais. Tikriniai vardai laikomi savaime apibrėžtais vardažodžiais [5] ir daugelyje kalbų vartojami be artikelių (plg. ang. **the John*), tačiau esama išimčių (plg. sen. gr. *ὁ Σωκράτης*, vok. *der Karl*). Anglų ir skandinavų kalbose asmeniniai įvardžiai (pvz., ang. *I, he, us*) ir junginiai su rodomaisiais įvardžiais (pvz., ang. *that book, this one*) taip pat laikomi apibrėžtais vardažodžiais.

Posesyvų (savybinių įvardžių ir kilmininkų) sąsaja su apibrėžtumu nėra vienareikšmė: vienoje kalbose posesyvai atlieka apibrėžiamųjų determinantų funkciją (pvz., anglų ir skandinavų) ir negali būti vartojami su žymimaisiais artikeliais (plg. ang. *my house, Peter's car*, tačiau **the my house, *the Peter's car*). Kad posesyvinis vardažodis būtų neapibrėžtas, savybiniai kilmininkai anglų kalboje turi būti keičiami postpozicinėmis prielinksninėmis konstrukcijomis, pvz.: *a house of mine, a car of Peter's*. Cristoferis Lyonsas šias kalbas vadina kalbomis su determinaciniu kilmininku (ang. *DG languages (DG = determiner genitive)*), priešindamas jas kalboms, kuriose posesyvai gali būti vartojami su apibrėžiamaisiais artikeliais ir yra artimesni būdvardiniams modifikatoriams (ang. *AG languages (AG = adjectival genitive)*). Pastarajam tipui priklauso italų ir portugalų kalbos, plg. it.: *il mio libro* (ang. 'the my book') ir *un mio libro* (ang. 'a my book'; 'a book of mine') (Lyons 1999, 293–294). Lietuvių kalba taip pat priskirtina AG tipui, nes posesyvai joje gali būti vartojami kartu su nežymimaisiais įvardžiais (pvz., *vienas mano/Petro draugas* (plg. Holvoet, Judžentis 2005, 35, išn. 30; Holvoet, Tamulionienė 2006, 24, išn. 9).

Kita vertus, Martinas Haspelmathas nustatė, kad absoliuti dauguma (94–96 proc.) posesyvinių vardažodžių yra semantiškai apibrėžti tiek vadinamosiose DG kalbose (anglų), tiek AG kalbose (italų ir šiuolaikinėje graikų). Haspelmathas daro išvadą, kad „visose trijose kalbose posesyviniai vardažodžiai yra žymiai labiau linkę būti apibrėžti nei vardažodžiai apskritai.“ (Haspelmath 1999, 233) [6]

Apibrėžtumo tyrimai gali būti dvejopi: vienoje tyrimo objektu pasirenkamas semantinis apibrėžtumas ir einama nuo reikšmės prie formos, t. y., žiūrima, kurie vardažodžiai gali būti interpretuojami kaip apibrėžti vs. neapibrėžti, ir tiriama, kokiomis raiškos priemonėmis perteikiama vienokia ar kitokia interpretacija (šiuo keliu neretai einama tiriant apibrėžtumo kategoriją neartikelinėse kalbose, plg. Holvoet, Tamulionienė 2006, Chesterman 1991); kituose tyrimuose, atvirkščiai, einama nuo formos prie reikšmės, tyrimo objektu pasirenkant formaliuosius apibrėžtumo rodiklius – artikelius ir tiriant galimas jų reikšmes bei funkcijas (plg. Hawkins 1978; 1991).

1.1. Apibrėžtumo ir neapibrėžtumo semantika

Tiriant apibrėžtumo kategoriją skirtingose kalbose, reikalingas *tertium comparationis*. Juo gali būti tik semantinis šios kategorijos turinys, nes, kaip jau buvo minėta, apibrėžtumo raiška kalbose labai įvairuoja ir nebūtinai yra sugramatinta. Nors šiame skyriuje daugiausia remiamasi anglų kalbos tyrimais, kadangi jų yra gausiausia, vis dėlto reikia pabrėžti, kad *tertium comparationis* nėra tapatinamas su apibrėžtumo kategorijos turiniu anglų (ar kitoje artikeinėje) kalboje. Mano nuomone, *tertium comparationis* turėtų būti nepriklausomas nuo konkrečios kalbos, abstraktus (universalus) semantinis apibrėžtumo kategorijos turinys, išryškėjantis lyginant šios kategorijos semantiką skirtingose kalbose. Holveoto ir Tamulionienės teigimu, „pagrindiniai apibrėžtumo rodiklių vartojimo principai veikiausiai yra universalūs, nes apibrėžtumas yra universali diskurso kategorija. Bet šis universalumas būdingas tik tikrajam, t. y. prototipiniam apibrėžtumui“ (Holvoet, Tamulionienė 2006, 20). Taigi, mūsų uždavinys yra apibrėžti šį prototipinį apibrėžtumą.

Visų pirma turime išsiaiškinti, kada vardažodį galima interpretuoti kaip semantiškai apibrėžtą. Kaip jau buvo minėta, apibrėžtumo semantika išsamiausiai yra tirta artikeinėse kalbose, ypač anglų kalboje. Tradiciškai vardažodžių apibrėžtumas aiškinamas referento **žinomumu** (ang. *familiarity hypothesis*) (Christophersen 1939, plg. t. p. Valeckienė 1997, 174). Teigiama, kad apibrėžto vardažodžio referentas yra žinomas tiek adresatui, tiek adresatui. Referentas gali būti žinomas iš betarpiškos pokalbio aplinkos, lingvistinio konteksto (ankstesnio paminėjimo) ir pan. Kiti autoriai, iš esmės pritarianys žinomumo teorijai, yra linkę apibrėžtumą sieti su referento **identifikuojamumu** (ang. *identifiability*). Anot šio požiūrio, žymimasis artikelis signalizuoja, jog adresatas gali identifikuoti referentą komunikacinėje situacijoje, jam nebūtina iš anksto referento pažinoti (žr. Chafe 1976; Hawkins 1978 ir 1991; Haspelmath 1999; Lyons 1999, 6; Holvoet, Tamulionienė 2006, 15). Referentas tiesiog pristatomas adresatui kaip galimas identifikuoti (Hansen & Heltoft, spausdinama). Taigi, vardažodis yra semantiškai apibrėžtas, jei jis tam tikrame kontekste turi tik vieną vienintelį referentą, ir jei adresantas tai žino bei daro prielaidą, kad adresatas tai taip pat žino arba kad adresatas gebės šį referentą vienareikšmiškai identifikuoti (Larsen 2006, 362).

Kita vertus, esama atvejų, kai apibrėžti būna ir neidentifikuoti asmenys ar daiktai. Panagrinėkime vieną iš Lyonso pateikiamų pavyzdžių (Lyons 1999, 7):

- (4) [nurse entering operating theatre]
I wonder who the anaesthetist is today.

Žymimasis artikelis čia galimas, nes žinoma, jog kiekvienoje operacijoje dalyvauja anesteziologas, tačiau iš pasakymo aišku, kad kalbantysis negali identifikuoti šios apibrėžiamosios deskripcijos [7] (ang. *definite description*) referento ir nesitiki, kad adresatas gebės tai padaryti. Tiek kalbantysis, tiek adresatas žino, kad toks asmuo yra, tačiau jo tapatybė lieka neidentifikuota. Panašius atvejus linkstama aiškinti pasitelkiant **unikalumo** (ang. *uniqueness*) sąvoką – žymimasis artikelis signalizuoja, kad apibrėžiamąją deskripciją tenkina tik vienas vienintelis referentas (ibid., 8). Unikalumo reikalavimas nėra absoliutus, jis dažniausiai galioja tam tikrame kontekste (tam tikroje pragmatinėje aibėje, žr. žemiau).

Plačiausiai apibrėžtumo semantiką, remdamasis anglų kalbos faktais, yra tyręs Johnas Hawkinsas, jo idėjas perėmė daugelis autorių. Hawkinsas įveda **pragmatinių aibių** (ang. *pragmatic sets*) sąvoką ir teigia, kad būtent šiose pragmatinėse aibėse patenkinamas unikalumo reikalavimas ir tai padeda kalbėtojui bei klausytojui bendradarbiauti ir nedviprasmiškai nurodyti tą individą, kuris atitinka apibrėžiamosios deskripcijos turinį.

Haspelmathas apibendrina Hawkinso teoriją taip (Haspelmath 1999, 231):

a noun phrase is definite (i) if its referent is locatable in a pragmatic set of entities shared by the speaker and the hearer, that is if it is pragmatically anchored, and (ii) if the referent is unique (or, more precisely, inclusive) within this set.

Vadinasi, turi egzistuoti tam tikra pragmatinė esinių aibė, kuri yra akivaizdi tiek adresantui, tiek adresatui, ir kurioje vardažodžio referentas egzistuoja ir yra vienintelis (unikalus). Tokiu atveju turėsime apibrėžtą vardažodį. Pragmatinę aibę gali sudaryti kalbėtojo ir klausytojo anksčiau minėti esiniai, betarpiškoje pokalbio aplinkoje esantys objektai, bendros pašnekovų žinios apie fizinius objektus ar socialinius ir kultūrinius reiškinius, asociaciniais ryšiais susiję esiniai (pvz., *vestuvės – nuotaka*) ir kt.

Apibrėžtų daugiskaitos ir neskaičiuojamųjų daiktavardžių vienaskaitos vartojimo atvejais tikslingiau kalbėti ne apie unikalumo, o **inkliuzijos** (ang. *inclusiveness*) sąlygą. Šios sąvokos esmė yra ta, kad apibrėžiamosios deskripcijos „referencija aprėpia visą deskripcijos turinį tenkinančių objektų skaičių, arba atitinkamai – visą medžiagos kiekį“ (Holvoet, Tamulionienė 2006, 17), pavyzdžiui:

(5) *I've washed the dishes.*

'Suploviau indus.'

(6) *I've drunk the tea.*

'Išgėriau arbatą.'

(5–6) pavyzdžiuose ir jų vertime į lietuvių kalbą implikuojama, kad buvo suplauti visi šioje situacijoje aktualūs (adresatui žinomi) indai ir išgerta visa arbata. Vėlesnėje savo publikacijoje Hawkinsas išplečia unikalumo sąvoką, kad ji apimtų ir daugiskaitos formos apibrėžiamąsias deskripcijas. Jis teigia, kad junginys *the bridesmaids* ('pamergės') žymi unikalią maksimalią esinių aibę pragmatinėje esinių aibėje. Vienaskaitos formos apibrėžtų daiktavardžių atveju šią aibę sudaro tik vienas narys. Apibrėžti masės daiktavardžiai žymi unikalų maksimalų medžiagos kiekį atitinkamoje pragmatinėje aibėje (Hawkins 1991, 410).

Neapibrėžtumas paprastai siejamas su žinomumu, unikalumo ir inkliuzijos priešingybe (Holvoet, Tamulionienė 2006, 17). Adresatas negali identifikuoti neapibrėžto vardažodžio referento, toks referentas netenkina unikalumo ir / arba inkliuzijos sąlygų, plg. (7–8) pavyzdžius, kuriuose neapibrėžtų vardažodžių referencija apima neapibrėžtą esinių ar masės kiekį:

(7) *I've bought sm [8] flowers.*

'Nupirkau gėlių.'

(8) *I've drunk sm tea.*

'Išgėriau arbatos.'

Hawkinsas pažymi, kad neapibrėžiamosios deskripcijos gali būti įvairiai interpretuojamos, ir tiksli artikelių *a* ir *the* semantinio kontrasto prigimtis nėra visiškai aiški (Hawkins 1991, 416). Autoriaus manymu, būtų netikslu teigti, kad neapibrėžiamosios deskripcijos žymi neunikalumą, jos veikiausiai yra *neutralios* unikalumo atžvilgiu (ibid., 439). Neapibrėžti vardažodžiai gali būti vartojami referentiškai. Tokiais atvejais referentą identifikuoti gali adresantas, tačiau negali adresatas, pvz.:

(9) *Sutikau (vieną) draugą.*

(10) *Ji nori ištekėti už (vieno / tokio) švedo. Jiedu susipažino Brazilijoje.*

Pastarasis vartojimas literatūroje vadinamas neapibrėžtu referentiniu arba specifiniu (ang. *indefinite specific*) (Holvoet, Tamulionienė 2006, 18). Specifinės referencijos atveju neapibrėžto daiktavardinio junginio referentas kalbančiojo požiūriu gali būti unikalus ir žinomas, nežinomas jis yra tik adresato požiūriu. Specifinė referentinė vartosena sieja neapibrėžiamąsias deskripcijas su apibrėžiamosiomis.

Sakiniuose, kuriuose aprašoma dar neįvykusi, o tik įsivaizduojama ar pageidaujama situacija, neapibrėžiamosios deskripcijos vartojamos nereferentiškai (ibid.), pvz.:

- (11) *Paduok man (kokį nors) puodelį.*
 (12) *Ji nori ištekėti už švedo, bet dar nesutiko tinkamo.*

Šis vartojimas literatūroje vadinamas neapibrėžtu nereferentiniu arba nespecifiniu (ang. *indefinite non-specific*). (11–12) pavyzdžiuose daiktavardžiai *puodelis*, *švedas* yra neapibrėžti tiek adresanto, tiek adresato požiūriu. Kita vertus, ne visi tyrėjai tapatina nespecifinę daiktavardžio referenciją ir nereferentinę jo vartoseną, pastarąją jie sieja tik su tipo deskripcija sudėtinių formų daryboje, pvz., *mountain bike* 'kalnų dviratis'. Neapibrėžto nespecifinio vardažodžio referentas šių autorių traktuojamas kaip laisvai pasirenkamas tam tikros aibės elementas. Taigi, laikantis šio požiūrio, sakinyje *Paduok man (kokį nors) puodelį* daiktavardis *puodelis* tam tikrą (laisvai pasirenkamą) referentą vis dėlto turi – kitaip negalėtų būti patenkintas prašymas.

2. Apibrėžtumo kategorija lietuvių kalbotyroje

Apibrėžtumo *vs.* neapibrėžtumo žymėjimas bendrinėje lietuvių kalboje yra menkai sugramatintas, gal todėl šios srities tyrimų atlikta palyginti nedaug. Kaip pastebi Mikulskas, lietuvių kalbos gramatikose nėra aprašyta, kokiais atvejais ir koks apibrėžtumo *vs.* neapibrėžtumo žymėjimas yra privalomas (Mikulskas 2006, 33). Su apibrėžtumu lietuvių kalboje pagrįstai siejamos įvardžiutinės būdvardžių formos ir rodomieji įvardžiai.

2.1. Apibrėžtumas kaip būdvardžio kategorija

Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje apibrėžtumo sąvoka minima tik skyriuje apie būdvardžius, kur teigiama, kad būdvardžiai „turi laipsnio ir apibrėžtumo kategorijas“ (Ambrasas 1997, 167). Taigi apibrėžtumas čia laikomas būdvardžio kategorija. Pasak Adelės Valeckienės, apibrėžtumo kategoriją lietuvių kalboje sudaro apibrėžtumo atžvilgiu tarpusavyje priešingos paprastosios ir įvardžiutinės būdvardžių formos [9] (Valeckienė 1986, 169; 1997, 174).

Įvardžiutinių būdvardžių (ir dalyvių) funkcijas dabartinėje lietuvių kalboje išsamiausiai yra ištyrusi Valeckienė. Tiek *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje*, tiek kituose darbuose ji visų pirma nurodo **apibrėžiamąją** šių formų funkciją: „paprastosios formos žymi daikto ypatybę, o įvardžiutinės, be daikto ypatybės, kartu pažymi, kad daiktas yra žinomas, apibrėžtas“ (Valeckienė 1997, 174; 1986, 169; plg. t. p. Zinkevičius 1957, 84 ir Valeckienė 1957, 174). Kadangi būdvardis, skirtingai nei artikkelis, turi leksinę reikšmę, daiktų apibrėžimui, anot Valeckienės, yra svarbi „būdvardžio leksinė reikšmė ir įvardžiutinės formos apsuptis“ (Valeckienė 1986, 170t). Apibrėžiamoji funkcija Valeckienės dar skaidoma į **išskiriamąją** ir **nurodomąją** (anaforinę).

Valeckienės aptariami atvejai, kai būdvardis ir be įvardinės morfemos gali žymėti daiktą kaip žinomą (Valeckienė 1998, 264–265). Taip esti, pavyzdžiui, kai vardažodis apibrėžiamas deiktiškai, vartojant rodomuosius įvardžius (*tą gerą kiškutį*), vartojant aukščiausiojo laipsnio formas (ypač kartu su įvardžiu *pats*, *-i*, pvz.: *patys geriausi javai*) ir terminuose su paprastąja būdvardžio forma (pvz.: *juoda ir balta duona, saldus ir rūgštus pienas*).

Be apibrėžiamosios, įvardžiutinės formos gali atlikti ir **pabrėžiamąją** funkciją. Tokiu atveju jos tik „pabrėžia būdingą, žinomą daikto ypatybę“ (Valeckienė 1998, 266t; Paulauskienė 1994, 224). Tokios vartosenos pavyzdžių gausu tautosakoje ir grožinėje literatūroje (*lygusis laukužėlis, senoji motulė, jaunoji mergelė* ir pan.). Įvardžiutiniai būdvardžiai čia yra virtę pastoviaisiais epitetais.

Galiausiai reiktų paminėti ir tai, kad įvardžiutines formas lietuvių kalboje turi tik kokybiniai būdvardžiai (beje, ne visi, pvz., *baltmargis, gerutis, saldinis* įvardžiutinės formos

neturi). Santykiniai būdvardžiai (*lininis, -ė, apysveikis, -ė, pūstažandis, -ė*) negali būti įvardžiuojami, ir tai juos skiria nuo kokybinių būdvardžių (Valeckienė 1997, 176–177; Paulauskienė 1994, 220). Be būdvardžių ir dalyvių, įvardžiuotines formas lietuvių kalboje turi skaitvardžiai (*pirmasis, -oji*) ir kai kurie įvardžiai (*tasai, toji, manasis, manoji*).

Įvardžiuotiniai būdvardžiai lietuvių kalboje yra nykstanti kategorija. Jie nyksta dėl mažo reikšmės skirtumo palyginti su paprastaisias būdvardžiais, urbanizacijos ir tarmių niveliacijos (Paulauskienė 1994, 223). Be to, kai kurios lietuvių kalbos tarmės apskritai neturi įvardžiuotinių formų. Iš Valeckienės sudaryto įvardžiuotinių formų vartojimo žemėlapis matyti, kad plotas, kuriame šios formos beveik nevartojamos, sudaro maždaug trečdalį visos Lietuvos (Paulauskienė 1994, 222).

Kalbose, turinčiose neapibrėžiamąsias ir apibrėžiamąsias būdvardžių formas, pastarosios yra privalomos po rodomųjų įvardžių, savybinių įvardžių ir su šauksmininkais [10]. Šiuo atveju būdvardis tiesiog priderinamas prie apibrėžto vardažodžio (taip yra, pvz., latvių kalboje). Lietuvių kalboje apibrėžiamoji būdvardžių forma po rodomųjų ir savybinių įvardžių vartojama fakultatyviai. Tai rodo, kad lietuvių kalboje vengiama perteklinio apibrėžtumo žymėjimo (Holvoet, Tamulionienė 2006, 26). Apibrėžiamųjų būdvardžių vartojimas su šauksmininkais lietuvių kalboje galimas, tačiau neprivalomas, plg. *Gerbiami / gerbiamieji ponai ir ponios!* Pažymėtina, kad nesant daiktavardinio kreipinio apibrėžiamoji būdvardžio forma yra privaloma (pvz., *Gerbiamieji!*). Anot Holvoeto ir Tamulionienės, „tokios konstrukcijos kaip *gerasis žmogau* atspindi ankstesnę padėtį baltų ir slavų kalbose, kai daiktavardinio junginio apibrėžtumas buvo nuosekliau perkeliamas būdvardžio formai; latvių kalbos faktų sutapimas su slavų kalbų faktais (plg. latvių *labais / *labs cilvēk* ir serbų-kroatų *dobri / *dobar čoveče*) veikiausiai nėra atsitiktinis“ (Holvoet, Tamulionienė 2006, 25).

2.2. Apibrėžtumas kaip daiktavardinio junginio kategorija

Požiūris į apibrėžtumą kaip į būdvardžio kategoriją kritikuojamas *Lietuvių kalbos gramatikos darbų* 4-ame tome „Daiktavardinio junginio tyrimai“, kurio net du straipsniai skirti apibrėžtumo problematikai. Šių straipsnių autoriai įrodinėja, kad apibrėžtumas lietuvių kalboje, kaip ir tipinėse artikelinėse kalbose, laikytinas daiktavardinio junginio kategorija. Anot Mikulsko, įvardinė būdvardžio morfema įgyja gramatinę vertę ne priešinant paprastąją ir įvardžiuotinę būdvardžio formas, o atitinkamus daiktavardinius junginius, pavyzdžiui, *mėlyna skarelė vs. mėlynoji skarelė* (Mikulskas 2006, 59 ir 61). Tos pačios nuomonės yra ir Holvoetas su Tamulioniene, kurie teigia, kad nors įvardžiuotinės būdvardžių formos susijusios su apibrėžtumu, apibrėžtumo požymis priskiriamas ne pačiam būdvardžiui, o visam daiktavardiniam junginiui. Autorių daroma išvada, kad „apibrėžtumo kategorijos raiškos vieta ir aprėpiama sritis šiuo atveju nesutampa“ (Holvoet, Tamulionienė 2006, 13). Beje, *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* taip pat teigiama, kad įvardžiuotinės formos „pažymi, kad DAIKTAS (išryškinta mano – B. S.) yra žinomas, apibrėžtas“ (Valeckienė 1997, 174). Vadinas, ir čia netiesiogiai pripažįstama, kad įvardžiuotinė forma teikia apibrėžtumą daiktui, o ne jo ypatybei.

Anot Mikulsko, dar vienas svarus argumentas, verčiantis apibrėžtumą lietuvių kalboje laikyti daiktavardinio junginio kategorija, yra gana dažnas įvardžiuotinių formų vartojimas daiktavardiškai (Mikulskas 2006, 59–60). *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* teigiama, kad „ypač taip linkstama vartoti vyriškosios giminės daugiskaitos formas, žyminčias apibrėžtą žmonių grupę“, plg. *Gramatikoje* pateikiamą pavyzdį (Valeckienė 1997, 176):

(13) *Valdė Ajastaną ne galingieji, o liaudies išrinktieji.*

Tokios formos, Mikulsko teigimu, laikytinos „per se apibrėžtomis daiktavardinėmis frazėmis“, tenkinančiomis inkliuzijos reikalavimą. Apibrėžtumą jos paveldėjusios iš atitinkamų daiktavardinių junginių (plg. *galingieji žmonės* (= VISI, kurie galingi)), kurių atžvilgiu laikytinos eliptinėmis struktūromis. Tokiuose redukuotuose daiktavardiniuose junginiuose įvardinė

morfema, anot Mikulsko, atgauna savo pirminę – pronominalinę – reikšmę, t. y., atstoja daiktavardį. Tai rodo, kad apibrėžtumo kategorijos sritis yra visas daiktavardinis junginys.

Kritikuojamas ir tradicinis terminas „įvardžiuotinės būdvardžių formos“. Anot Holvoeto ir Tamulionienės, šis terminas yra istoriškai orientuotas, todėl netinkamas dabartinės kalbos aprašui. Be to, jis nieko nepasako apie aptariamą kaitybinę morfemą atliekamą funkciją. Sekant latvių ir serbų-kroatų kalbų gramatikų pavyzdžiu, autoriai siūlo paprastąsias ir įvardžiuotines būdvardžio formas vadinti atitinkamai „apibrėžiamosiomis“ ir „neapibrėžiamosiomis formomis“ (Holvoet, Tamulionienė 2006, 22).

2.3. Įvardžiais žymimas apibrėžtumas

Kaip jau buvo minėta, junginiai su rodomaisiais įvardžiais yra apibrėžti. Referento identifikavimą dažnai palengvina kalbėtojo gestas, parodantis, kurį objektą jis turi omenyje. Rodomieji įvardžiai, be apibrėžiamosios, atlieka ir deiktinę funkciją, todėl jų teikiamas apibrėžtumas vadinamas deiktiniu (ibid., 13). Išsamiai lietuvių kalbos įvardžių inventorių ir jų funkcijas yra aprašęs Albertas Rosinas (Rosinas 1988; 1996). Anot Rosino, požymį 'identifikuojamasis' turi asmeniniai įvardžiai (*aš, mes, tu, jūs, jis, ji* ir kt.), savybiniai įvardžiai (*savas, manas, tavas* ir kt.) ir, be abejo, rodomieji įvardžiai, arba demonstratyvai, (*šis, šitas, šitai, anas, tas* ir kt.). Įvardžiai su *kai* (pvz., *kai kas*) žymi adresantui žinomus, bet adresatui nežinomus referentus (Rosinas 1996, 114 ir 118). Nežymimųjų artikielių funkciją, anot Rosino, lietuvių kalboje turi egzistavimo reikšmės įvardžiai *vienas, kažkoks, kažin koks* ir rodomasis įvardis *toks* (ibid., 69; plg. taip pat Girdenienė 1971, 45).

Šiam straipsniui svarbus Rosino teiginys, kad lietuvių bendrinės kalbos (ir tarmių) išblukusios deiktinės reikšmės įvardis *tas* (ir *kai* kuriais atvejais *šis, šitas*) laikytinas artroidu, artimu artikielių kalbų žymimiesiems artikieliams (Rosinas 1972, 83t; 1996, 72). Anot Rosino, įvardis laikytinas artroidu tada, kai pozicijoje prieš daiktavardį jis negali būti pakeistas artimuoju arba tolimuoju įvardžiu, t. y. įvyksta opozicijos artumas: tolymas neutralizacija (Rosinas 1996, 67). Autoriaus pateikiamame pavyzdyje *Bėdos vargai vis tai mergai, įvardį tai pakeitus įvardžiu šiai, šitai ar anai*, pasakymas prarastų apibendrinamąją (generinę) reikšmę. Kitas požymis, siejantis artroidą su artikieliu, yra kirčio neturėjimas. Anot Rosino, demonstratyvas visada yra kirčiuotas (ir / arba) lydimas gesto, o artroidas – nekirčiuotas ir be gesto. Apibrėžtumui žymėti gali būti vartojamas ir demonstratyvas, ir artroidas, tačiau „demonstratyvo pagrindinė funkcija yra identifikacija ir tiksli lokalizacija, o artroidui, kaip ir artikieliui, identifikacija yra antrinė. Jis tarsi patvirtina identifikaciją, kylančią iš konteksto ir situacijos“ (ibid., 68). Anaforinėse struktūrose *tas* pats daiktavardis su artroidu gali būti pakartotas kelis kartus, tai iliustruoja Rosino pateiktas pavyzdys iš lietuvių tautosakos: *Ji paėmė miežių, pamerkė. Pamirko t i e miežiai. Paėmė, po karštu pečiumi papylė. T i e miežiai susprogo. Tai jau t i e miežiai nebedigs* (Rosinas 1996, 70). Tokia vartoseną nebūdinga demonstratyvams ir sieja artroidą su artikieliu.

Artroidas vartojamas ne tik anaforinėse struktūrose su pakartojamais daiktavardžiais, bet ir su pirmą kartą minimais daiktavardžiais, tenkinančiais referento unikalumo sąlygą, taip pat su tikriniais daiktavardžiais, generiniuose pasakymuose ir kt. (ibid., p. 70–71).

Nuo tikro artikielio rytų baltų kalbų (ir tarmių) artroidas skiriasi savo **fakultatyvumu**: jis yra būtinas tik pakartojimuose su afektiniais daiktavardžiais, kur vartojamas ekspresyvumui reikšti (žr. plačiau Rosinas 1996, 71–72), plg.:

(14) *Paskolinau žiemą Cironkai ir lig šiol tas kiaulė negrąžina* [11].

Junginys *tas kiaulė* yra koreferentiškas su *Cironka*. Jei (14) pavyzdyje išleisime *tas*, pasikeis daiktavardinio junginio referentas: tai bus nebe žmogus, o gyvulys. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad artroidas *tas* nėra suderintas gimine su daiktavardžiu *kiaulė*.

Iš baltų kalbų būtinumo požymių artroidas turi tik prūsų kalbos tekstuose. Taigi daugeliu atvejų teksto koreferentiškumui užtikrinti bendrinėje lietuvių kalboje pakanka konteksto, ir artroidas čia yra perteklinis.

Panašių „artroidų“ formavimasis stebimas ir kitose neartikelinėse kalbose, pavyzdžiui, suomių kalboje. Chestermano teigimu, apibrėžiamųjų determinantų funkciją suomių kalboje atlieka įvardis *se* (ang. *it*) (Chesterman 1991, 102). Jis ypač dažnai vartojamas neformalioje šnekamojoje kalboje. *Se* daugeliu atvejų yra perteklinis, t. y., jis tik sustiprina apibrėžiamąją interpretaciją, kuri ir taip aiški iš konteksto. Tačiau kartais, pavartotas su galinėje (reminio veiksnio) pozicijoje einančiu vardažodžiu, šis artroidas eliminuoja neapibrėžiamąją interpretaciją ir panaikina vardažodžio dviprasmiškumą. Galiausiai, esama atvejų, kai *se* vartojimas yra būtinas, jį išleidus sakinys tampa negramatiškas (žr. plačiau Chesterman 1991, 103–104).

2.4. Apibrėžtumo efektai

Kaip jau buvo minėta, apibrėžtumo rodiklių neturinčiose kalbose vardažodžių apibrėžtumas dažnai būna implicitinis, suvokiamas iš konteksto. Tokiam apibrėžtumui apibūdinti vartojama sąvoka *apibrėžtumo efektai* (ang. *definiteness effects*) – „tam tikros pozicijos arba kontekstai sakiniuose ar pasakymuose, kurie reikalauja, kad ten pavartotas vardažodis turėtų tam tikrą požymio [± apibrėžtas] vertę arba būtų atitinkamai interpretuojamas [12]“ (Lyons 1999, 227). Vienas iš tokių atvejų, kuriuos aptaria Holvoetas ir Tamulionienė, yra sakiniai su įvykio veiksmo veiksmažodžiais, kurių galininko linksnio objektai suvokiami kaip apibrėžti, o kilmininko – kaip neapibrėžti, pvz.: *sualgėme ledus / ledų*. Jei kilmininko linksnio objektas vartojamas su eigos veiksmo veiksmažodžiu (pvz., *valgėme ledų*), jis vis tiek suvokiamas kaip neapibrėžtas, o galininko linksnio objektas šiuo atveju turės apibendrinamąją (generinę) reikšmę (pvz., *valgėme ledus* (ne sausinius ar ką kita)). Česys Grenda taip pat atkreipia dėmesį į tai, kad veiksmažodžiai, reiškiantys pastovų, generinį, su konkrečiu laiku nesusijusį veiksmažodį, vartojami tik su objekto galininku, nesudarančiu opozicijos su kilmininku, pvz., *gerkite tik virintą vandenį / *virinto vandens, mėgstu varškę / *varškės* (Grenda 1979, 37, pirmasis pavyzdys paimtas iš autoriaus). Ištyręs konstrukcijas, kuriose tranzityvinių veiksmažodžių objekto galininkas ir intransityvinių veiksmažodžių subjekto vardininkas gali būti pakeičiami neapibrėžto kiekio kilmininku (*parvežė malkas – parvežė malkų, susirinko žmonės – susirinko žmonių*, pavyzdžiai autoriaus), Grenda daro išvadą, kad „vardininko bei galininko ir kilmininko linksniai skiriasi vienu semantiniu diferenciniu požymiu: vardininkas ir galininkas turi apibrėžtumo požymį, o kilmininkas – neapibrėžtumo“ (ibid., 32). Reikia pastebėti, kad Grendos pavyzdyje *susirinko žmonės* postverbis daiktavardis *žmonės*, nepaisant vardininko linksnio, gali nurodyti ir specifinį neapibrėžtą referentą, nes jis yra reminėje pozicijoje. Kad postverbis veiksnio daiktavardis būtų apibrėžtai interpretuojamas, prieš jį paprastai turi būti pavartotas papildomas apibrėžtumo rodiklis – bendrumo ar rodomasio įvardis, panaikinantis aptariamam sakinio modeliui būdingą neapibrėžtumo efektą, plg.: *susirinko visi / tie žmonės (, kurie ...)*. Taigi matome, kad apibrėžtumas lietuvių kalboje yra glaudžiai susijęs su žodžių tvarkos modeliais bei sakinio aktualiąja skaida [13]. Mikulsko teigimu, žodžių tvarka sakinyje yra „viena iš svarbesnių diskurso esinių referencijos koordinavimo priemonių lietuvių kalboje“ (Mikulskas 2006, 25). Sakinio temą sudarantis vardažodis dažniausiai yra apibrėžtas, nes jo referentas jau buvo įvestas į diskursą; remai priklausantis vardažodis paprastai interpretuojamas kaip neapibrėžtas, nes jo referentas suvokiamas kaip naujas diskurso elementas. Klasikinis pavyzdys yra egzistenciniai ir lokatyviniai sakiniai (plg. Mikulskas 2006, 27t), pvz.:

(15) *Šaldytuve yra pieno ir sūrelių.*

(16) *Pienas ir sūreliai yra šaldytuve.*

(15–16) sakinių semantinis kontrastas susijęs su skirtinga šių sakinių tipų aktualiąja skaida. Egzistencinio sakinio veiksnys yra galinėje (reminėje) pozicijoje ir suvokiamas kaip neapibrėžtas (jo neapibrėžtumas daugiskaitos ir masės daiktavardžių atveju papildomai žymimas neapibrėžto

kiekio kilmininku), o pradinėje (teminėje) pozicijoje einantis lokatyvinio sakinio veiksnys yra interpretuojamas kaip apibrėžtas, nes „tik identifikuotas referentas gali būti lokalizuojamas“ (ibid., 39).

3. Išvados ir tyrimų perspektyvos

Apibrėžtumas yra sudėtinga kategorija. Pirminė šios kategorijos funkcija yra referencijos koordinavimas, kuris yra būtinas visoms kalboms, nes be jo neįmanoma komunikacija. Apibrėžtumas padeda spręsti komunikacinio akto metu kylančias referento identifikacijos problemas ir yra universali semantinė bei pragmatinė kategorija. Kalbose, kuriose apibrėžtumo raiška yra sugramatinta ir žymima formaliais rodikliais – artikeliais, apibrėžtumas tampa gramatine kategorija. Neartikelinėse kalbose apibrėžtumas paprastai yra implicitinis, suvokiamas iš konteksto, jis reiškiamas netiesiogiai – žodžių tvarka, morfologinių linksnių priešpriešomis, dalelytėmis ir pan. Tiek vieno, tiek kito tipo kalbose apibrėžtumas laikytinas daiktavardinio junginio kategorija. Kadangi apibrėžtumo raiška kalbose labai skiriasi, *tertium comparationis* gretinamuosiuose apibrėžtumo tyrimuose gali būti tik semantinis šios kategorijos turinys. Jis daugumos tyrėjų nusakomas taip: semantiškai apibrėžtas daiktavardinis junginys žymi referentą, kurį adresatas gali vienareikšmiškai identifikuoti, kuris yra vienintelis (unikalus) konkrečiame kontekste (tam tikroje pragmatinėje esinių aibėje) bei tenkina inkluzijos sąlygą. Semantiškai neapibrėžto daiktavardinio junginio referento adresatas negali identifikuoti, toks junginys netenkina inkluzijos sąlygos ir yra neutralus unikalumo atžvilgiu.

Vienintelė lietuvių kalbos morfema, kurią būtų galima interpretuoti kaip formalų apibrėžtumo rodiklį, yra įvardžiutinių būdvardžių (dalyvių, skaitvardžių ir kai kurių įvardžių) formų įvardinė morfema. Todėl siūloma jas vadinti „apibrėžiamosiomis formomis“, o formas be įvardinės morfemos – atitinkamai „neapibrėžiamosiomis formomis“. Minėtų formų distribucija dabartinėje lietuvių kalboje yra nepakankamai ištirta. Tiriant šių formų distribuciją, funkcijas ir reikšmes, labai pravartu remtis kuria nors artikeline kalba, kad galėtume atsakyti į klausimus, ar apibrėžiamųjų būdvardžio formų teikiamas apibrėžtumas kuo nors skiriasi nuo artikelių teikiamo apibrėžtumo; kuriais atvejais apibrėžiamosios formos vartojimas yra privalomas, kada – fakultatyvus, o kada – apskritai negramatiškas? Kita vertus, apibrėžiamosios būdvardžių formos yra nykstančios ir vartojamos daugiau rašytinėje kalboje. Šnekamojoje kalboje, išskyrus termininę vartoseną, jos yra retos. Būtų įdomu būtų ištirti, kiek jos vartojamos jaunimo kalboje, pavyzdžiui, moksleivių rašiniuose. Toks tyrimas parodytų, kiek pagrįstos kalbos apie apibrėžiamųjų būdvardžių nykimą. Šnekamojoje kalboje apibrėžtumo rodiklio funkciją atlieka artroidas *tas, ta* (ir kai kuriais atvejais *šitas, šis*). Jo distribucija, funkcijos ir sugramatinimo laipsnis taip pat nepakankamai ištirtas. Tirtina ir netiesioginė apibrėžtumo raiška – apibrėžtumo efektai.

Literatūra

Ambrasas V. (red.) 1997, *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Chafe Wallace L., (Subject and Topic ed. by C. N. Li) 1976, *Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics, and point of view*, 25–55, New York: Academic Press.

Chesterman A. 1991, *On definiteness: a study with special reference to English and Finnish*, Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge.

Girdenienė D. 1971, Aktualioji skaida ir jos vaidmuo bei reiškimo būdai lietuvių kalboje, *Kalbotyra* 22 (1), 35–47.

Grenda Č. 1979, Apibrėžtumo / neapibrėžtumo požymių opozicija veiksmažodžių konstrukcijose su daiktavardžiu, *Kalbotyra* 30 (1), 32–38.

Hansen E., Heltoft L. [spausdinama], *Grammatik over det danske sprog*.

Hansen E. 2001 (1995), Kvalificeret bestemthed, *Glæden ved grammatik*, 283–291, København: Hans Reitzels forlag.

Haspelmath M. 1999, Explaining article–possessor complementarity: economic motivation in noun phrase syntax, *Language*, vol. 75, number 2, 227–243.

- Hawkins J. A. 1978, *Definiteness and indefiniteness. A study in reference and grammaticality prediction*, London: Croom Helm.
- Hawkins J. A. 1991, On (in)definite articles: implicatures and (un)grammaticality prediction, *Journal of Linguistics* 27, 405–442.
- Hawkins J. A. 2004, *Efficiency and complexity in grammars*, Oxford: Oxford University Press.
- Holvoet A. 2003, Aktualiosios skaidos problemos, in Holvoet A., Judžentis A. (red.), *Gramatinių funkcijų tyrimai*, 79–98, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Holvoet A., Judžentis A. 2005, Sintaksinės priklausomybės tipai: papildymai ir patikslinimai, in Holvoet A., Mikulskas R. (red.), *Gramatinių funkcijų tyrimai*, 11–38, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Holvoet A., Tamulionienė A. 2006, Apibrėžtumo kategorija, in Holvoet A., Mikulskas R. (red.), *Daiktavardinio junginio tyrimai*, 11–32, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Larsen K. 2006, The distribution of long and short forms of adjectives in old Russian (as represented by four chronicle texts), in *Russian Linguistics*, 359–400.
- Lyons C. 1999, *Definiteness*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mikulskas R. 2006, Apibrėžiamųjų būdvardžių aprašo perspektyva, in Holvoet A., Mikulskas R. (red.), *Daiktavardinio junginio tyrimai*, 33–66, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Mikulskas R. 2006, Pastabos dėl sintaksinio dviprasmiškumo sąvokos ir kiti susiję dalykai, *Acta Linguistica Lithuanica*, 55, 1–53.
- Paulauskienė A. 1994, *Lietuvių kalbos morfologija: paskaitos lituanistams*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Rosinas A. 1972, Žymimasis artikelis lietuvių kalbos tarmėse ir senuosiuose raštuose, *Kalbotyra* 24 (1), 83–89.
- Rosinas A. 1988, *Baltų kalbų įvardžiai*, Vilnius: Mokslo.
- Rosinas A. 1996, *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Valeckienė A. 1998, *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Valeckienė A. 1997, Apibrėžtumas in Ambrasas V. (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 174–177, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Valeckienė A. 1986, Apibrėžtumo / neapibrėžtumo kategorija ir pirminė įvardžiuotinių būdvardžių reikšmė, *Lietuvių kalbotyros klausimai*, XXV, 168–189.
- Valeckienė A. 1957, Dabartinės lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių vartojimas, *Literatūra ir kalba* 2, 159–308.
- Van Langendonck W. 2007, *Theory and Typology of Proper Names*, Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Zinkevičius Z. 1957, *Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai*, Vilnius.

Išnašos

- [1] „Definiteness is the grammaticalization of <...> semantic/pragmatic definiteness“.
- [2] Šiame straipsnyje vardažodžio sąvoka vartojama kaip angliško termino *noun phrase* arba *nominal* atitikmuo. Ji reiškia argumento poziciją užimančią daiktavardį, daiktavardinį junginį, įvardį, būdvardį ir kt.
- [3] Pavyzdys perimtas iš Chestermano (C h e s t e r m a n 1991, 24).
- [4] „<...> definiteness – both formal and semantic – is more than just a matter of reference“.
- [5] Van Langendonckas pažymi, kad būtina skirti tikrinį vardą (ang. *proper name in-function*) ir tikrinę lemą (ang. *proprial lemma*), kuri gali būti suapeliatyvinta ir netekti savaiminio

apibrėžtumo, pvz.: *Skambino toks Jonas* (plg. Van Langendonck 2007, 11; Hansen 1995, 287).

[6] „possessed NPs in all three languages are substantially more likely to be definite than NPs in general“

[7] Dėl termino plg. Lyons 1999, 7, išn. 4, ir Holvoet, Tamulionienė 2006, 13–14.

[8] Šitaip literatūroje įprasta trumpinti anglų kalbos nekirčiuotą *some*, kurį kai kurie tyrėjai laiko neapibrėžiamuoju artikeliu, vartojamu su masės daiktavardžiais (žr. Chesterman 1991).

[9] Įvardžiuotinės būdvardžių formos baltų ir slavų kalbose atsirado paprastosioms būdvardžių formoms suaugus su įvardžiu *yo-. Tyrinėtojai nesutaria dėl šios įvardinės morfemos kilmės ir pirminės tokių įvardžių funkcijos. Vieni teigia, kad įvardis, prisijungęs prie būdvardžio, buvęs rodomasis anaforinis, junginiuose su pakartojamais daiktavardžiais užėmęs enklitiko poziciją (po pažyminio) ir atlikęs daiktavardžio artroido, t. y., apibrėžiamąją funkciją (Rosinas 1988, 163–166). Kiti kalbininkai nepitaria tokiai įvardžiuotinių būdvardžių kilmės teorijai, motyvuodami tuo, kad šie būdvardžiai žinomam, apibrėžtam daiktui žymėti baltų kalbose vartojami labai nenuosekliai (plg. Valeckienė 1986, 177). Jie laikosi nuomonės, kad su būdvardžiu suaugęs įvardis buvęs ne anaforinis, o santykinis. Pirminė įvardžiuotinių formų reikšmė tokiu atveju buvusi pabrėžiamoji. Pirmosiose lietuvių kalbos gramatikose jos taip ir vadinamos – *adjectiva emphatica, compositum emphaticum* (ibid., p. 179). Kai kurie tyrinėtojai kaip pirminę įvardžiuotinių būdvardžių funkciją nurodo pastovios daikto ypatybės pabrėžimą. Anot Valeckienės, įvardis *yo-, su kuriuo buvo sudarytos baltų ir slavų kalbų įvardžiuotinės formos, nėra nei grynai santykinis, nei tikrasis anaforinis. Ji teigia, kad įvardžiuotiniai būdvardžiai susiformavę iš apozicinių darinių, kurių pirminė reikšmė buvusi pabrėžiamoji, o apibrėžiamoji reikšmė išsirutuliojusi vėliau (ibid., p. 176–185; čia pateikiama ir platesnė įvardžiuotinių formų kilmės teorijų apžvalga).

[10] Literatūroje šauksmininkai laikomi savaime apibrėžtais vardažodžiais (Larsen 2006, 398, išn.3; plg. t. p. Holvoet, Tamulionienė 2006, 25).

[11] Pavyzdys iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno*.

[12] „certain positions or contexts within sentences or utterances require a noun phrase occurring there to have a particular value of [\pm Def] (or to be interpreted as having such a value)“.

[13] Straipsnyje kalbant apie temą ir remą remiamasi tradicine aktualiosios skaidos samprata, atsiribojant nuo sluoksniuotos aktualiosios skaidos koncepcijos (Bogusławski 1977, Holvoet 2003).

Gauta 2008 m. gruodžio 22 d.

Birutė Spraunienė
Vilniaus universitetas
Lietuvių kalbos katedra
Universiteto g. 5,
LT-01513 Vilnius
[birute@operis.org]